

Greek and English Proverbs

Greek and English Proverbs

Collected and Translated by
Panos Karagiorgos

Cambridge
Scholars
Publishing

Greek and English Proverbs

By Panos Karagiorgos

This book first published 2015

Cambridge Scholars Publishing

Lady Stephenson Library, Newcastle upon Tyne, NE6 2PA, UK

British Library Cataloguing in Publication Data

A catalogue record for this book is available from the British Library

Copyright © 2015 by Panos Karagiorgos

All rights for this book reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright owner.

ISBN (10): 1-4438-7737-9

ISBN (13): 978-1-4438-7737-4

CONTENTS / ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Introduction	vii
Εισαγωγή	xix
Part One	1
Greek Proverbs translated into English	
Part Two	87
English Proverbs translated into Greek	
Glossary / Γλωσσάριο	169
Select Bibliography / Επιλογή Βιβλιογραφίας	171
Greek Proverbs Index / Ευρετήριο Ελληνικών Παροιμιών	173
English Proverbs Index / Ευρετήριο Αγγλικών Παροιμιών	181
Opinions of <i>Greek and English Proverbs</i>	189

INTRODUCTION

The genius, wit, and spirit of a nation are discovered in its proverbs.
—Francis Bacon

History of proverbs

Proverbs, together with fables, folktales, folksongs and riddles, are parts of every spoken language. They have been handed down by word of mouth from generation to generation, until they were recorded and became a folklore treasure for posterity.

The earliest collections of proverbs can be traced as far back as ancient Egypt, about 2500 BC. The *Old Testament* attributed some 900 proverbs to King Solomon of Israel (10th century BC).

The first person, however, to engage systematically in the collation and classification of proverbs was the Greek philosopher Aristotle (384-322 BC.). According to the neo-Platonic philosopher Synesius (AD 370-413), Aristotle considered proverbs a survival of an older wisdom: Proverbs are ... elements of old philosophy which survived thanks to their brevity and dexterity.¹ Aristotle in his *Rhetoric* gives the following definition:

A proverb is a type of metaphor... If a man, for instance, introduces into his house something from which he expects to benefit, but afterwards finds himself injured instead, he is reminded of the man from Carpathos and the hares; for both have experienced the same misfortunes.²

Aristotle is here referring to the case of an inhabitant of the island of Carpathos, who, in the hope of gaining from it, introduced a brace of hares on to the island. The hares, however, multiplied so rapidly that they devoured all the crops on the island!

Another ancient writer who liked to use proverbs was Theophrastus (372-287 BC), a philosopher and collaborator of Aristotle. Diogenes Laertius, an historian of philosophy who lived during the 3rd century AD, claims that Aristotle had written a work under the title *Παροιμίαι* (Proverbs), which, however, did not survive. Demon, a historian of Attica and an im-

portant paroemiographer (writer of proverbs) in antiquity, is said to have written a treatise on proverbs, consisting of 40 books, at the end of the 4th century.

During the Hellenistic period (323-31 BC) proverbs were used by rhetoricians to adorn their speeches, as is clearly to be seen in the works of Lucian and Libanius. Collections were made by Aristophanes of Byzantium, a famous scholar (257-180 BC), who compiled six books of proverbs (two in verse and four in prose) and undertook their correct recording and interpretation; he found them mainly in the texts of writers of comedy.

Other collectors of proverbs were Didymus of Alexandria, a philologist who was born about the year 80 BC, whose collection extended into thirteen books, and Lucius of Tarra, Crete, who compiled three volumes.

Plutarch (c. AD 45-125), the famous biographer and essayist, in addition to his many works, including the outstanding *Parallel Lives*, made a collection of *Αποφθέγματα λακωνικά* (Laconic sayings) in which a number of proverbs appear.

In Roman times, Zenobius, a Greek sophist who lived in Rome during the 2nd century AD, composed a summary of the proverbs in the books of Lucius of Tarra and Didymus of Alexandria. The earliest edition of the proverbs of Zenobius and Didymus appeared in print in Florence in 1487 under the title *Epitome proverbiorum Lucii Tarrhaei et Didymi Alexandrini secundum ordinem alphabeticum graece*. Editions published by Aldus Manutius appeared in Venice in 1505, followed by editions in the Hague in 1535 and in Antwerp in 1612.

A more recent edition, *Paroemiographi graeci*, by T. Gaisdorf appeared in Oxford in 1836. It is believed that the work of Zenobius is based on the proverbs which appeared in the *Corpus paroemiographorum graecorum*.³ Diogenianus of Heracleion, who also studied proverbs, lived at the same time as Zenobius. Both Plutarch and Gregory of Cyprus derived their material from the former.

During the Byzantine period the monk and scholar Maximus Planudis (1255-1305) recorded 275 proverbs; these proverbs were published by the German scholar E. Kurtz in Leipzig in 1886.⁴

During the Middle Ages, the use of proverbs in sermons, in homilies, and in didactic works made them popular and widely known throughout Europe and led to their preservation in manuscripts. In early Middle English there are two presentations of gnomic material, the *Proverbs of Alfred*, dating from c.1150-80, in four versions, and later, the *Proverbs of Hendyng*. The ascription of proverbial wisdom to King Alfred is as legendary as that to King Solomon's *Proverbs* in the *Old Testament*. These proverbs are often composed in alliterative lines, rhymed couplets, and reflect on the nature of life and human destiny.

The *Proverbs of Hendyng* is a shorter collection of about 300 lines, dating from the middle of the 13th century. Both collections concentrate on religious and moral precepts.⁵

After the fall of Constantinople (1453), Michael Apostolis,⁶ a scholar who was born in that city in 1422, was forced to take refuge in Crete where, apart from teaching and copying various manuscripts, he collected many proverbs which he recorded in a manuscript that bears the title *Ιωνία, ἤτοι συλλογή ελληνικῶν παροιμιῶν* (Ionia, a collection of Greek proverbs). This collection was completed by additions made by his son Arsenius, Bishop of Monemvasia. These proverbs have been published by R. Walz.⁷

It was the well-known Dutch humanist Erasmus (1467-1536) who was responsible for spreading ancient Greek proverbs in various European countries. In his work *Adagiorum collectanea*, which was written in late Latin and published in 1500, Erasmus translated about 3000 Greek and Roman proverbs. These proverbs were widely read by educated people of Europe in Latin –the international language of that time. Later they were translated into the vernacular European languages and were incorporated therein.⁸

This explains the phenomenon of ancient Greek proverbs commonly found in many European languages. The ancient Greek proverb *Μία χελιδὼν ἕαρ ου ποιεῖ*, for instance, rendered in Latin is *Una hirundo non efficit ver*; in Italian, *Una rondine non fa primavera*; in French, *Une hirondelle ne fait pas le printemps*; in Spanish, *Una golondrina no hace verano*; in German, *Eine Schwalbe macht keinen Sommer*; in English, *One swallow does not make a summer*. Naturally, to such proverbs many others were gradually added, created by the people of each nation.

In Erasmus's work *Adagia* (London, 1550) we read:

The first to dedicate a work on the collection of proverbs was Aristotle. After him came Chrysisippos, Zenodotus, and Cleanthis. There are some collections attributed to Plutarch. Athenaeus mentions among the paromiographers Clearchos of Soli and Aristides, and then Zenodotus, who collected the proverbs of Didymus and of Tarreus. In the comments on Demosthenes mention is made of the proverbs of Theophrastus. A certain Mychon is also mentioned as a paroemiographer, also a Daemon. There exists the collection of Diogenianus to which many were added by Hesychios and Suida, attributed by some to Tzetis.⁹

At about the same time the earliest English collection, *Proverbs or adagies with newe additions gathered out of the Chiliades of Erasmus* by J. Taverner (London, 1539) appeared. This was followed by J. Heywood's *Dialogue conteinyng the number in effect of all the proverbes in the englishe tongue* (London, 1546), T. Draxe's *A treasure of ancient adagies* (London, 1616), G. Herbert's *Outlandish Proverbs* (1640), and D. Fergusson's *Scottish Proverbs* (1641).¹⁰

During the four-century Turkish occupation of Greece (1453-1821), when learning was restricted to the Greek centres of the Diaspora in various European cities (Venice, Paris, Vienna, Moscow), no book or important manuscript related to proverbs appeared in Greece, except for a manuscript collection compiled by the monk Parthenios Katzioulis in about the year 1715. He recorded more than 700 proverbs originating from Ioannina, Epirus, and the surrounding region.¹¹

About the year 1650 the Dutch scholar Levinus Warner, who served as a diplomat in Constantinople, gathered, through his association with the educated Greeks living there, more than 750 Modern Greek proverbs. These were edited by D. C. Hesseling, and appeared in the monumental, four-volume work on the proverbs of the Greek people, published by Nikolaos G. Politis in Athens in 1899-1902.¹² Politis himself made an important contribution to the study of Greek proverbs; he was also the first person to introduce folklore studies into Greece at the end of the 19th century. Other well-known Greek folklore scholars were S. Kyriakidis and G. Megas.

In America, the name of Benjamin Franklin (1706-90), inventor, scholar and politician, is closely linked to American proverbs. Over a period of 25 years (1733-58) he published the annual *Poor Richard's Almanac*, in which he included a number of old proverbs as well as many of his own. Two popular proverbs attributed to Franklin are: Three removals are as

bad as a fire and A house without a woman and firelight is like a body without soule or sprite.¹³

Of the contemporary foreign scholars who treated the Greek proverbs at great length mention should be made of the Swedish paroemiographer Reinhold Strömberg whose book on Greek proverbs has been published in three languages in Göteborg: in Swedish (*Grekiska Ordspråk*, 1949), in English (*Greek Proverbs*, 1954), and in German (*Griechische Sprichwörter*, 1961).

During recent years significant contributions to Greek folklore studies and to proverbs in particular have been made by two eminent scholars, Demetrios Loukatos and Michael Meraklis.

Origin and importance of proverbs

Proverbs are short pithy statements of homely pieces of wisdom, philosophy, or advice which have passed into general use. They are often expressed in metaphor, rhyme or alliteration, and refer to some common human experience. These folk sayings are often satirical or mocking in intention. Almost 95% of Modern Greek proverbs are written in verse. Some of them are contradictory and, in order to better understand them, one should bear in mind that they express the outlook prevailing some centuries ago. Some proverbs present slight grammatical irregularities or are dialectal.

The word *παροιμία*, paroemia (in Latin proverbium) is known from Aeschylus' play *Agamemnon* (lines 264-5), written in 458 BC. Hesychios of Alexandria, the most important Greek lexicographer, who lived during the 5th century AD, wrote: "A proverb is a statement useful to life which is said along the road, *i. e.*, a by-the-way saying; for oimos means road." Commenting on this statement, Demetrios Loukatos, the distinguished Folklore Professor at the University of Ioannina, explains: The proverb was therefore something of an accompaniment or auxiliary element for the people, either in the course of their talking, or in the course of their lives.¹⁴

Another theory about the etymology of the word paroemia is that it is made up of the preposition *παρά* (near, by) and the word *οἶμος* (oimos), which in ancient Greek meant way, road (cf. *προοίμιον*, preamble). In antiquity there was a custom to engrave short, succinct slogans on the marble under the *εἰμῆς* (hermes), statuettes of the god Hermes, protector of pedes-

trians. These statuettes were posted in central spots, crossroads and other central places of cities to guide strangers. Such slogans, and brief, wise statements, gradually became popular and passed from mouth to mouth as proverbs.¹⁵

Proverbs contain keen observations of everyday life, constitute popular philosophy of life, and provide an insight into human behaviour and character. They survived thanks to their brevity, their rhyme and rhythm which delighted the ear and helped the memory.

Of the many definitions of the proverb offered it is worth citing here the one by the well known paroemiographer Archer Taylor:

A proverb is a terse didactic statement that is current in tradition or, as an epigram says, “the wisdom of many and the wit of one”. It ordinarily suggests a course of action or passes a judgement on a situation.

Taylor, who studied proverbs systematically, goes on by illustrating his definition with examples:

A proverb may be merely a statement of fact: Honesty is the best policy, All’s well that ends well, or a metaphor, which one applies to the situation: Don’t change horses when crossing a stream. Don’t cut off your nose to spite your face. In many proverbs, and characteristically in those dealing with medical or legal ideas or with the weather, the didactic element is a condensation of experience or a concisely formulated rule: Rain before seven, fine before eleven; Two words to a bargain; Silence means consent.¹⁶

A more exact and succinct definition was given by the Greek Folklore Professor Demetrios Loukatos:

A proverb is a short verse or prose sentence that expresses vividly and often allegorically a wise opinion, an ascertainment, an advice, and which is repeated in everyday conversation as an argument or example.¹⁷

Proverbs are distinguished from proverbial expressions since the latter have no self-sufficiency and are not related to fables. The proverbial expressions have been pronounced by certain individuals in certain situations and since then they have been repeated and gradually have become popular.

According to contemporary Greek scholars proverbs originated:

- (a) from a fable or tale, as an extraction of a characteristic expression, *i.e.*, Foxes, when they cannot reach the grapes, say they are not ripe (Aesop's fable);
- (b) from an historical event: I fear the Greeks even bearing gifts (Virgil's *Aeneid*);
- (c) from sayings of certain historical persons: Business tomorrow! (Archias, Spartan commander);
- (d) from sayings in the Bible: If any would not work, neither should he eat (St Paul, *2 Thessalonians*, iii, 10).¹⁸

Closely related to proverbs are maxims or sayings, which differ from proper proverbs, although the borderline between proverbs and maxims is not clearly discernible. A pure proverb has a metaphorical meaning. It says one thing and it means another. There has been much discussion, and disagreement, among modern paroemiographers on the subject, but Aristotle had already clarified the point by stating laconically: "Some of the proverbs are also maxims." (*Art of Rhetoric*, 1395a).

The use of proverbs in literature

Sporadic use of proverbs was made both by the two great poets of antiquity, Homer and Hesiod (8th century BC), and by the comedy writers, Aristophanes and Menander. The Fathers of the Church and the Byzantine writers used proverbs in their writings. John Chrysostome, Archbishop of Constantinople (398-404), called proverbs "wise words" adding "one should not hold in contempt popular proverbs, if they have something which is wise."¹⁹

The use of maxims and proverbs in literature is a long established scholarly feature. Impressive and thorough examinations have been done and dissertations have been written on authors of international reputation such as Aristophanes, Euripides, Dante, Chaucer, Cervantes, Shakespeare, Rabelais, and Goethe.²⁰ These authors, among their other literary devices, have employed maxims, proverbs, especially proverbs, proverbial expressions and proverbial comparisons either integrating them into their texts or alluding to them.

In **English literature** Geoffrey Chaucer (*c.*1340-1400), who is considered the father of English poetry, made use of many proverbs in his long poems.²¹

In particular, the use of proverbs was at its height during the sixteenth and seventeenth centuries. The Elizabethan playwrights, John Lyly (c.1554-1606)²² and Ben Jonson (1572-1637)²³ made abundant use of proverbs in their plays. Above all, the great dramatist, William Shakespeare (1564-1616), embellished his plays with proverbs. He used proverbs to form the titles of two of his comedies: *All's Well that Ends Well* and *Measure for Measure*. In his celebrated tragedies, *Romeo and Juliet* and particularly in *Hamlet* (Scene 5, Act I), he used various proverbs.²⁴ His contemporary, Michael Drayton (1563-1631), under the title "To Proverbe" wrote a sonnet in dialogue form into the text of which he incorporated ten proverbs.²⁵

During the early nineteenth century, after the revival of interest in folklore, which was brought about by the Romantic Movement, two eminent novelists, Sir Walter Scott (1771-1832)²⁶ and Charles Dickens (1812-70)²⁷, incorporated a considerable number of proverbs into their many and popular novels. Proverbs can be found also in Lewis Carroll's *Alice in Wonderland* (1865). Reflecting on folk culture, the more systematic study during the twentieth century shows renewed interest in the proverbs. Lawrence Durrell in his *Bitter Lemons* uses three Cypriot Greek proverbs.²⁸

In **French literature** François Villon (1431-63?) among his famous ballads included one under the title "Ballade des Proverbes" consisting of 36 proverbs, the first stanza of which reads:

Tant gratte chèvre que mal gît,
 Tant va le pot à l'eau qu'il brise,
 Tant chauffe-on le fer qu'il rougit,
 Tant le maille-on qu'il se débrise,
 Tant vaut l'homme comme on le prise,
 Tant s'éloigne-il qu'il n'en souvient,
 Tant mauvais est qu'on le diprise,
 Tant crie-l'on Noël qu'il vient.²⁹

François Rabelais (1494-1553) wrote a chapter of proverbs in his *Gargantua et Pantagruel* (1532). Jean de la Fontaine (1621-95) also made use of proverbs in his works.

In **German literature** the most systematic collection of proverbs was made by Egbert von Löttich about the year 1023; proverbs, however, can be traced back as far as the ninth century in *Hildebrandslied*. The monk Notker Labeo, who lived during the eleventh century, made use of a number of moralistic proverbs. The fifteenth and sixteenth centuries, however,

can be regarded as the heyday of German proverbs. Writers and orators like Sebastian Brant, Hans Sachs and Martin Luther made use of proverbs in their works. In the seventeenth century two names are outstanding: Angelus Silesius and the renowned medieval novelist Johann Grimmelshausen (1622-76). In 1529, three hundred of the most common proverbs collected by Johannes Agricola were published in Hagenau. Although proverbs lost much of their reputation in the Age of Enlightenment as a result of their overwhelmingly medieval origin, they were by no means neglected by classical authors such as Lessing, Schiller and Goethe.³⁰ In modern times, the most prominent literary figure who made use of proverbs in his works is Bertold Brecht.

In **Italian literature** proverbs are found in addition to Dante's *La Divina Comedia*, completed shortly before the poet's death in 1321; also in Luigi Pulci's poem *Il Morgante* (1484). The poet Giuseppe Giusti (1809-50) collected 3,000 proverbs, *Raccolta dei proverbi toscani* (Florence, 1853) which were published posthumously.

This collection was followed by Niccolò Tommaseo's *Proverbi italiani* (Milano, 1858). Stressing the importance of proverbs Tommaseo placed them after the *Bible*. In his words:

Se tutti si potessero raccogliere e sotto certi capi ordinarei proverbi d'ogni popolo e d'ogni età, colle varianti di voci, d'immagini e di concetti, questo, dopo la Bibbia, sarebbe il libro pio gravido di pensieri.³¹

Many proverbs can be found in Giovanni Verga's Sicilian novels.

Proverbs and sayings of this kind hold a high place in **Spanish language and literature**. The *refranes*, *adagios* and *proverbios* are very popular in Cervantes' (1547-1616) masterpiece, *Don Quixote* (1605). When Sancho Panza begins a tale, Don Quixote interrupts him saying "Leave off your proverbs; go on with your story." Sancho said "All tales must begin in this way." Numerous are the refranes in Lope de Vega's (1562-1635) *La Doro-tea* (1634). Other eminent Spanish writers who made use of proverbs are Fernan Caballero (1796-1877), Benito Pérez Galdos (1843-1920), who is regarded as the best novelist after Cervantes, Miguel Delibes (b. 1920) and Camilo José Cela (b. 1916), Nobel Prize winner, 1989. Spaniards take a pride in the numerous wise sayings that abound in their language.³²

In **Modern Greek literature** the presence of proverbs in the works of certain of the most eminent poets and prose writers is marked. The poet

Costis Palamas (1851-1943), for instance, on the occasion of the publication of Politis' great collection of *Proverbs*, recommended the study of proverbs and considered them a kind of poetry. "Proverbs deserve to be analysed as linguistic monuments that one day will benefit the philosopher and the poet," he stated.³³ Palamas, in a sonnet entitled "The Fathers," praising Politis' contribution to the study of proverbs, wrote:

You reveal the marble face of the brief, reticent proverb,
by giving it meaning and voice.³⁴

In the poems of C. P. Cavafy (1863-1933), although there are no proverbs used verbatim, there are many proverbial echoes.³⁵ Nikos Kazantzakis (1883-1957) also used a number of proverbs in his popular novels *Alexis Zorbas* and *Captain Michalis*; in the latter at least 50 proverbs have been identified and enumerated.³⁶ Finally, Giannis Ritsos (1909-90), in a poem based on the proverb If there is fire in your neighbourhood, wait for it in your own house, concludes: "Nobody nowadays is far from fire."³⁷

This collection contains both ancient Greek maxims and proverbs and modern Greek proverbs alike in order to demonstrate the continuity of Greek tradition. Of the recorded proverbs there are various versions, but the most common variants have been selected. The entries are arranged in alphabetical order including a key-word index for each language at the end of the book. The second part of the book contains over a thousand English proverbs, with their equivalent ones in Greek, where they exist, otherwise a translation of them into Greek is given. It is hoped that this bilingual collection will interest readers in general but be of special value to students and translators. It can also help students of either language to improve their knowledge.

In conclusion, I would like to thank my friends, Dr. Donald E. Martin, of Rockford College, Rockford, Ill., and Major John Forte, erstwhile British Consul in Corfu, for their valuable suggestions in the preparation of this book.

Notes

1. *Fragm.* 13 (cf., *Metaph.*, λ 8).
2. *Art of Rhetoric*, 1413a, 17-20, Loeb Clas. Libr., London, 1926.
3. Ed. E. Leutsch - F.G.Schneidewin, 2 vols, Gotingae, 1839-51, repr. G. Olms, Hildesheim, 1965.
4. *Die Sprichwörterammlung des Maximus Planudes*, Leipzig, 1886.
5. G. T. Shepherd, in *Sphere Hist. of Lit., The Mid. Ages*, ed. W. F. Bolton, London, 1986, pp.101-2.
6. E. Kurtz, "Zu Michael Apostolios", *Neue Jahrb. für Philol. und Paedag.* 1 (1891) pp. 6-8.
7. E. L. von Leutsch, *De Violarii ab Arsenio compositi codice archetypo*, I-IV, Göttingen, 1856-62.
8. *Adagiorum D. Erasmi Roterdami epitome*. Apud Seb. Gryphium, Lugdoni, 1550.
9. A. Arthaber, *Dizionario comparato di proverbi*, Milano, 1995, p. x.
10. J. Simpson, *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs*, 2nd edition, 1992, pp. 286-88.
11. Γ.Σαββαντίδης, «Οι παροιμίες του Παρθενίου Κατζιούλη», *Δωδώνη*, 1 (1972) 147.
12. *Παροιμίες*, τόμ. Α - Δ, Αθήνα, 1899-1902.
13. W. Mieder, *English Proverbs*, Ph. Reclam, Stuttgart, 1988, p. 7.
14. Δ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, 1978, p. 123.
15. Τ. Νατσούλης, *Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις*, Αθήνα [1992] p.16.
16. A. Taylor, *The Funk & Wagnalls Dict. of Folklore*, ed. M. Leach & J. Fried, N. York, 1950, p. 902.
17. Δ. Λουκάτος, *ib.*, p.122-29.
18. Στ. Π. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, 1923, pp. 299-341
19. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Α, ΙΙ, p. 43.
20. W. Mieder & G. B. Bryan, *Proverbs in World Literature: A Bibliography*, New York, 1996. See also: W. Mieder, *Proverbs in Literature: An International Bibliography*, New York, 1978.
21. W. Haeckel, *Das Sprichwort bei Chaucer*, Erlangen, 1890.
22. W. Frieser, *Das Sprichwort in den dramatischen Werken John Lylys*, Diss., Leipzig, 1920.
23. K. Pfeffer, *Das Elisabethanische Sprichwort in seiner Verwendung bei Ben Jonson*, Giessen, 1933.
24. C. G. Smith, *Shakespeare's Proverb Lore*, Harvard University Press, 1963, 1968.
25. 'To Proverbe', *Poems of Michael Drayton*, Ed. J. Buxton, London, 1953, p.16.
26. J. Raben, *Proverbs in the Waverly Novels of Sir Walter Scott*, Diss., Indiana University, 1954.
27. G. B. Bryan -W. Mieder, *The Proverbial Charles Dickens*, New York, 1997.
28. *Bitter Lemons* by Lawrence Durrell. With a new introduction by Ian MacNiven, New York, 1998, p. 209.
29. F. Villon, *Poésies*. Préface de T. Tzara, Gallimard, Paris, 1994, pp.165-6.

30. H. & A. Beyer, *Sprichwörter Lexikon*, Seehamer Verlag, Weyarn, 1996, pp. 10, 12.
31. A. Arthaber, *Dizionario comparato*, Milano, 1995, p. [v].
32. H. P. Jones, *Dict. of Foreign Phrases and Classical Quotations*. Edinburgh, 1963, p. xix.
33. Κ. Παλαμάς, *Απαντα*, vol. 6, p. 259.
34. *ib.*, vol. 7, p. 23
35. Α. Δρουκόπουλος, «Παροιμιακοί στίχοι του Καβάφη», *Υδρία*, 5, Πάτρα, 1975.
36. Μ. Μιχαήλ - Δέδε, *Ηπειρωτική Εστία*, 37 (1988) 503-6.
37. *Ποιήματα*, vol. 2, p. 138; See also Μ. Μερακλής, *Λαϊκή τέχνη*, vol. 3, Αθήνα, 1992, pp. 33-5.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιδιοφυΐα, η εξυπνάδα και το πνεύμα ενός έθνους φανερώνονται στις παροιμίες του.

—Φραγκίσκος Βάκων

Ιστορία των παροιμιών

Οι παροιμίες, μαζί με τους μύθους, τους θρύλους, τα παραμύθια, τα τραγούδια και τα αινίγματα, αποτελούν μέρος κάθε ομιλουμένης γλώσσας. Παραδόθηκαν με τον προφορικό λόγο από γενιά σε γενιά, ώσπου καταγράφηκαν και αποτέλεσαν λαογραφικό θησαυρό για τις ερχόμενες γενιές.

Οι παλαιότερες συλλογές παροιμιών ανάγονται στην αρχαία Αίγυπτο, γύρω στο έτος 2500 π. Χ. Στον βασιλιά των Εβραίων Σολωμόντα αποδίδονται 900 περίπου παροιμίες που αποτελούν βιβλίο της *Παλαιάς Διαθήκης*.

Ο πρώτος όμως που ασχολήθηκε συστηματικά με τη συλλογή και την ταξινόμηση των παροιμιών ήταν ο Έλληνας φιλόσοφος Αριστοτέλης (384-322 π. Χ.). Σύμφωνα με τον Νεοπλατωνικό φιλόσοφο Συνέσιο (370-413 μ. Χ.), ο Αριστοτέλης θεωρούσε τις παροιμίες επιβιώσεις της παλαιότερης σοφίας: «Παροιμιαί παλαιάς εισίν φιλοσοφίας... εγκαταλείμματα, περισωθέντα δια συντομίαν και δεξιότητα».¹ Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του δίνει για τις παροιμίες τον εξής ορισμό:

Αι παροιμιαί μεταφοραί απ' είδους επ' είδος εισίν. οίον αν τις ως αγαθόν πεισόμενος αυτός παγάγηται, είτε βλαβή, ως ο Καρπάθιος φησίν τον λαγόν. άμφω γαρ το ειρημένον πεπόνθασιν.²

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται εδώ στην περίπτωση ενός κατοίκου της Καρπάθου, ο οποίος, με την ελπίδα ότι θα είχε ωφέλεια από τους λαγούς, έφερε ένα ζευγάρι στο νησί. Οι λαγοί όμως πολλαπλασιάστηκαν με τόση ταχύτητα που κατέστρεψαν τη σοδειά του νησιού!

Άλλος αρχαίος Έλληνας συγγραφέας που ασχολήθηκε με τις παροιμίες είναι ο Θεόφραστος (372-287 π. Χ.), φιλόσοφος και συνεργάτης του

Αριστοτέλη. Ο Διογένης ο Λαέρτιος, ιστοριογράφος της φιλοσοφίας, που έζησε τον 3ο αιώνα μ. Χ., αναφέρει ότι ο Αριστοτέλης είχε γράψει σύγγραμμα με τίτλο *Περί παροιμιών*, το οποίο όμως δεν σώθηκε. Ως σημαντικός παροιμιογράφος της αρχαιότητας αναφέρεται επίσης ο Δήμων, ιστοριογράφος της Αττικής, για τον οποίο λέγεται ότι έγραψε γύρω στα τέλη του 4ου π. Χ. αιώνα σύγγραμμα *Περί παροιμιών*, αποτελούμενο από 40 βιβλία.

Κατά την ελληνιστική εποχή (323-31 π. Χ.) οι παροιμίες χρησιμοποιήθηκαν ως ρητορικά στολίσια, όπως αυτό φαίνεται στα έργα του Λουκιανού και του Λιβανίου. Συλλογές παροιμιών έκαναν τότε ο Αριστοφάνης Βυζάντιος, περίφημος φιλόλογος (257-180 π.Χ.), που συγκέντρωσε παροιμίες σε 6 βιβλία (δύο με έμμετρες και τέσσερα με πεζές) και φρόντισε για την άρτια διατύπωσή τους και τις σημασίες τους. Τις παροιμίες τις είχε αναζητήσει στα κείμενα κυρίως των κωμικών ποιητών.

Άλλοι συλλογείς παροιμιών υπήρξαν ο Δίδυμος ο Αλεξανδρείας, φιλόλογος (γεννήθηκε γύρω στο 80 π. Χ.), του οποίου η συλλογή εκτεινόταν σε 13 βιβλία, και ο Λούκιος ο Ταρρέυς (Κρήτη), που συγκέντρωσε παροιμίες σε 3 βιβλία.

Ο Πλούταρχος (περ. 45-125 μ. Χ.), ο περίφημος βιογράφος και δοκιμιογράφος, εκτός των πολλών πραγματειών του, ανάμεσα στις οποίες εξέχουν οι *Βίοι παράλληλοι*, έκανε και μια συλλογή, τα *Αποφθέγματα λακωνικά*, όπου υπάρχουν πολλές παροιμίες.

Κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους, ο Ζηνόβιος, Έλληνας σοφιστής που έζησε στη Ρώμη τον 2ο μ. Χ. αιώνα, συγκρότησε μια επιτομή παροιμιών, βασισμένος στα βιβλία του Λουκίου του Ταρρέως και του Διδύμου Αλεξανδρείας. Αρχική έκδοση των παροιμιών του Ζηνοβίου και του Διδύμου έγινε στη Φλωρεντία το 1487 με τίτλο *Epitome proverbiorum Lucili Tarrhaei et Didymi Alexandrini secundum ordinem alphabeticum graece* (Επιτομή παροιμιών του Λουκίου του Ταρρέως και του Διδύμου του Αλεξανδρέως σύμφωνα με την ελληνική αλφαβητική σειρά). Ακολούθησαν οι εκδόσεις στη Βενετία από τον Άλντο Μανούτιο το 1505, στη Χάγη το 1535, και στην Αμβέρσα το 1612. Νεότερη έκδοση με τίτλο *Paroemio-graphi graeci* (Έλληνες παροιμιογράφοι) έγινε από τον Th. Gaisdorf στην Οξφόρδη το 1836. Πιστεύεται ότι στο έργο του Ζηνοβίου στηρίζονται οι παροιμίες που είναι καταγραμμένες στο *Corpus paroemio-graphorum graecorum*,³ (Σώμα Ελλήνων παροιμιογράφων). Την ίδια

εποχή με τον Ζηνόβιο έζησε ο Διογενιανός ο Ηρακλειώτης, ο οποίος ασχολήθηκε με τις παροιμίες, και από τον οποίο άντλησαν τόσο ο Πλούταρχος όσο και ο Γρηγόριος ο Κύπριος.

Στη βυζαντινή περίοδο ο λόγιος μοναχός Μάξιμος Πλανούδης (1255-1305) κατέγραψε 275 παροιμίες, που δημοσιεύτηκαν από τον Γερμανό φιλόλογο E. Kurtz το 1886 στη Λειψία.⁴

Κατά τον Μεσαίωνα η χρήση των παροιμιών στα μοναστήρια, σε κηρύγματα και σε διδακτικά έργα τις έκανε δημοφιλείς ώστε να διαδοθούν ευρύτατα σε όλη την Ευρώπη με αποτέλεσμα να καταγραφούν σε χειρόγραφα. Από τα πρώτα χρόνια της εποχής αυτής έχουμε δύο αγγλικά χειρόγραφα γνωμικού υλικού, τις *Παροιμίες του Αλφρέδου*, από τα έτη 1150-1180, σε 4 παραλλαγές, και, αργότερα, τις *Παροιμίες του Χέντρυν*. Οι παροιμίες είναι διατυπωμένες σε στίχους με παρήχηση, με ομοιοκαταληξία και ρυθμό, και εκφράζουν τον τρόπο της ζωής και την ανθρώπινη μοίρα. Οι Παροιμίες του Χέντρυν είναι μια συντομότερη συλλογή 300 περίπου στίχων που γράφτηκαν στα μέσα του 13ου αιώνα. Η απόδοση των παροιμιών στον Αλφρέδο είναι εξίσου μυθική όσο και εκείνων στον βασιλιά Σολομώντα της *Παλαιάς Διαθήκης*. Και οι δύο συλλογές έχουν θέματα θρησκευτικές και ηθικές παραινήσεις.⁵

Μετά την Άλωση, ο λόγιος Μιχαήλ Αποστόλης⁶ (γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1422) αναγκάστηκε να καταφύγει στην Κρήτη, όπου παράλληλα με τη διδασκαλία και την αντιγραφή κωδίκων, συγκέντρωσε πολλές παροιμίες τις οποίες κατέγραψε σε χειρόγραφο που φέρει τον τίτλο *Ιωνία ήτοι συλλογή ελληνικών παροιμιών*. Η συλλογή συμπληρώθηκε από τον γιο του Αρσένιο, επίσκοπο Μονεμβασίας. Οι παροιμίες αυτές δημοσιεύτηκαν από το τον R. Walz.⁷

Στον Έρασμο οφείλουμε τη διάδοση αρχαίων ελληνικών παροιμιών σε διάφορες χώρες της Ευρώπης κατά την Αναγέννηση. Στο έργο του *Adagiorum collectanea*, που έγραψε σε όψιμα Λατινικά και δημοσιεύτηκε το 1500, μετέφρασε 3000 περίπου ελληνικές και ρωμαϊκές παροιμίες. Τις παροιμίες αυτές τις διάβασαν οι μορφωμένοι Ευρωπαίοι των διαφόρων εθνών, αφού τα Λατινικά ήταν τότε διεθνής γλώσσα. Αργότερα οι παροιμίες αυτές, αυτούσιες ή τροποποιημένες, ενσωματώθηκαν στις εθνικές γλώσσες της Ευρώπης.⁸

Έτσι εξηγείται το φαινόμενο να έχει γίνει μια αρχαία ελληνική παροιμία κοινή κληρονομιά σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες. Παράδειγμα:

Ελληνικά: Μία χελιδών έαρ ου ποιεί, Λατινικά: Una hirundo non efficit ver, Ιταλικά: Una rondine non fa primavera, Γαλλικά: Une hirondelle ne fait pas le printemps, Ισπανικά: Una golondrina no hace verano, Γερμανικά: Eine Schwabe macht keinen Sommer, Αγγλικά: One swallow makes no summer. Φυσικά, στις παροιμίες αυτές προστέθηκαν και πολλές άλλες, που τις έπλασε ο λαός της κάθε χώρας, ο ανώνυμος παροιμοσιπλάστης.

Στο έργο *Adagia* (Λονδίνο, 1550) του γνωστού Ολλανδού ουμανιστή Έρασμου (1467-1536), διαβάζουμε:

Ο πρώτος που αφιέρωσε έργο στη συλλογή παροιμιών ήταν ο Αριστοτέλης. Μετά από αυτόν ο Χρύσιππος, ο Ζηνόδοτος και ο Κλεάνθης. Υπάρχουν μερικές συλλογές που αποδίδονται στον Πλούταρχο. Ο Αθηναίος αναφέρει μεταξύ των παροιμογράφων τον Κλέαρχο τον Σολέα και τον Αριστείδη, κατόπιν τον Ζηνόδοτο, που συγκέντρωσε τις παροιμίες του Διδύμου και του Ταρρέως. Στα σχόλια για τον Δημοσθένη γίνεται μνεία για τις παροιμίες του Θεοφράστου. Αναφέρεται επίσης κάποιος Μύχων ως παροιμογράφος και επίσης ένας Δαίμων. Υπάρχει η συλλογή του Διογενιανού και πολλές προστίθενται από τον Ησύχιο και Σουίδα που αποδίδονται από μερικούς στον Τζέτζη.⁹

Την ίδια εποχή στην Αγγλία εκδίδεται η παλαιότερη συλλογή αγγλικών παροιμιών από τον R. Taverner, με τίτλο *Παροιμίες ή αποφθέγματα με νέες προσθήκες συλλεγείσες από τις 'Χιλιάδες' του Έράσμου* (Λονδίνο, 1539). Ακολούθησαν οι συλλογές του J. Heywood, *Διάλογος περιέχων αριθμόν όλων των χρησιμοποιουμένων παροιμιών εις την αγγλικήν γλώσσαν* (Λονδίνο, 1546), του T. Draxe, *Θησαυρός αρχαίων αποφθεγμάτων* (Λονδίνο, 1616), του G. Herbert, *Ξενικές παροιμίες* (1641) και του D. Fergsson, *Σκωτσέζικες παροιμίες* (Λονδίνο, 1641).¹⁰

Την εποχή της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα, που είχε διάρκεια τεσσάρων περίπου αιώνων (1453-1821), όταν η μάθηση περιορίστηκε στα ελληνικά κέντρα της διασποράς σε διάφορες ελληνικές παροικίες της Ευρώπης (Βενετία, Παρίσι, Βιέννη, Μόσχα) κανένα αξιόλογο βιβλίο ή χειρόγραφο που να σχετίζεται με τις παροιμίες δεν εμφανίστηκε, εκτός από τη χειρόγραφη συλλογή 700 παροιμιών από την περιοχή Ιωαννίνων που έκανε το 1715 ο Ηπειρώτης μοναχός Παρθένιος Κατζιούλης.¹¹

Γύρω στο έτος 1650 ο Ολλανδός φιλόλογος Levinus Warner, που υπηρετούσε στην Κωνσταντινούπολη ως διπλωματικός εκπρόσωπος της χώρας του, συγκέντρωσε, από τη συναναστροφή του με τους εκεί μορφωμένους Έλληνες, 750 νεοελληνικές παροιμίες, οι οποίες δημοσιεύτηκαν από τον συμπατριώτη του ελληνιστή D. C. Hesseling στο

μνημειώδες έργο του Ν. Γ. Πολίτη. Σπουδαία συμβολή στη μελέτη των ελληνικών παροιμιών είναι η εργασία που έκανε ο Πολίτης (1852-1921).¹² Ο Πολίτης είναι πρώτος που εισήγαγε τις λαογραφικές μελέτες στην Ελλάδα στο τέλος του 19ου αιώνα. Άλλοι αξιόλογοι μελετητές της ελληνικής Λαογραφίας ήταν ο Σ. Κυριακίδης και ο Γ. Μέγας.

Στην Αμερική, άμεσα συνδεδεμένο με τις παροιμίες είναι το όνομα του Βενιαμίν Φρανκλίνου (1706 1790), εφευρέτη, λογίου και πολιτικού, ο οποίος στη διάρκεια των 25 ετών (1733-58) που εξέδιδε το *Ημερολόγιο του φτωχού Ριχάρδου*, ετήσιο δημοσίευμα, αποθησαύρισε πολλές παλιές και μερικές νεόκοπες παροιμίες, Δύο δημοφιλείς παροιμίες που αποδίδονται στον Φρανκλίνο είναι: Τρεις μετακομίσεις είναι τόσο άσχημες όσο μια πυρκαγιά, και Σπίτι χωρίς γυναίκα και χωρίς φωτιά είναι σαν σώμα χωρίς ψυχή ή πνεύμα.¹³

Από τους νεότερους ξένους μελετητές των ελληνικών παροιμιών που ασχολήθηκαν διεξοδικά με το θέμα αξιοσημείωτη είναι η συμβολή του Σουηδού παροιμιογράφου Reinhold Strömberg, του οποίου το βιβλίο για τις αρχαίες ελληνικές παροιμίες εκδόθηκε στο Göteborg σε τρεις γλώσσες: στα Σουηδικά *Grekiska Ordsprök* (1949), στα Αγγλικά *Greek Proverbs* (1954), και στα Γερμανικά *Griechische Sprichwörter* (1961).

Κατά τα τελευταία χρόνια σημαντική είναι η συμβολή στη μελέτη των ελληνικών παροιμιών και της Λαογραφίας γενικότερα δύο μελετητών, του Δημητρίου Λουκάτου και του Μιχάλη Μερακλή.

Πρόελευση και σπουδαιότητα των παροιμιών

Οι παροιμίες είναι σύντομες, σφριγηλές σε νόημα, παραινετικές προτάσεις λαϊκής σοφίας, που πέρασαν σε γενική χρήση. Συχνά είναι έμμετρες και εκφράζουν με περιεκτικό, αλληγορικό τρόπο, αλήθειες που αποτελούν απόσταγμα της πείρας του λαού. Οι λαϊκές αυτές ρήσεις συχνά έχουν σατιρική ή σκωπτική πρόθεση. Σχεδόν το 95% των ελληνικών παροιμιών είναι έμμετρες. Μερικές απ' αυτές είναι αντιφατικές και, για να τις κατανοήσουμε καλύτερα, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι εκφράζουν τη νοοτροπία που επικρατούσε πριν από μερικούς αιώνες. Μερικές παροιμίες παρουσιάζουν ελαφρές αποκλίσεις από τους γραμματικούς κανόνες και είναι διατυπωμένες σε τοπική διάλεκτο.

Η λέξη *παροιμία* (λατιν. proverbium) είναι γνωστή τουλάχιστον από το έτος 458 π.Χ., οπότε τη συναντάμε στο έργο *Αγαμέμνων* (στίχ. 264) του

Αισχύλου. Ο Ησύχιος ο Αλεξανδρεύς, ο σημαντικότερος Έλληνας λεξικογράφος, (5ος αιώνας μ.Χ.), γράφει: «Παροιμία, βιωφελής λόγος παρά την οδόν λεγόμενος, οίον παροδία· οίμος γαρ η οδός». Σχολιάζοντας την αναφορά αυτή ο Δημήτριος Λουκάτος, διακεκριμένος καθηγητής της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, διευκρινίζει: «Όστε ήταν κάτι συνοδευτικό και βοηθητικό για τους ανθρώπους η παροιμία, είτε στη ρύμη του λόγου τους («εν παρόδω»), είτε στο δρόμο της όλης πορείας τους στη ζωή».¹⁴

Άλλη μια θεωρία για την προέλευση της λέξης παροιμία είναι ότι αυτή προέρχεται από την πρόθεση παρά (πλησίον, κοντά) και τη λέξη *οίμος*, που στην αρχαία ελληνική γλώσσα σημαίνει οδός, δρόμος (πρβλ. προοίμιον). Κατά την αρχαιότητα υπήρχε η συνήθεια να χαράσσουν κάτω από τις προτομές του θεού Ερμή, που ήταν ο προστάτης των οδοιπόρων, στις ερμές, οι οποίες βρίσκονταν σε κύρια σημεία των οδών, σταυροδρόμια και άλλα κεντρικά σημεία, σύντομα διδακτικά συνθήματα. Τα συνθήματα αυτά, σύντομες, περιεκτικές σε νόημα προτάσεις, έγιναν δημοφιλή και πέρασαν στο στόμα του λαού ως παροιμίες.¹⁵

Οι παροιμίες περιέχουν έντονες παρατηρήσεις για την καθημερινή ζωή, αποτελούν λαϊκή φιλοσοφία, και μας παρέχουν βαθιά γνώση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και του χαρακτήρα. Επέζησαν χάρη στη συντομία τους, στην ομοιοκαταληξία τους και στον ρυθμό τους, στοιχεία που είναι ευχάριστα στην ακοή και που συντελούν στην απομνημόνευση.

Από τους πολλούς ορισμούς που δόθηκαν για την παροιμία αξίζει να αναφέρουμε εδώ τον ορισμό του γνωστού παροιμιολόγου Archer Taylor:

Η παροιμία είναι ένας λιτός διδακτικός λόγος που είναι παραδοσιακά κοινής χρήσης ή, όπως λέει ένα επίγραμμα, είναι 'η σοφία των πολλών και η εξυπνάδα του ενός'. Συνήθως υποδεικνύει έναν τρόπο ενέργειας ή εκφράζει μια κρίση για μια κατάσταση.¹⁶

Ο Taylor προχωρεί εξηγώντας τον ορισμό του με παραδείγματα:

Η παροιμία μπορεί να δηλώνει απλώς ένα γεγονός: Η τιμότητα είναι η καλύτερη πολιτική, Τέλος καλό, όλα καλά, ή να είναι μεταφορά που αναφέρεται σε μια κατάσταση: Μήν αλλάξεις άλογο όταν περνάς ποτάμι, Μήν κόβεις τη μύτη σου μόνο και μόνο για να εκδικηθείς. Σε πολλές παροιμίες και ιδιαίτερα σε εκείνες που αναφέρονται σε ιατρικές ή νομικές έννοιες ή στον καιρό, το διδακτικό στοιχείο αποτελεί συμπίκνωση πείρας ή έναν σύντομο διαμορφωθέντα κανόνα: Βροχή πριν τις εφτά, καλοκαιρία

πριν από τις έντεκα, Δύο λέξεις σε μία συμφωνία, Η σιωπή δηλώνει παραδοχή.

Ένας περισσότερο ακριβής και περιεκτικός ορισμός για την παροιμία δόθηκε από τον καθηγητή της Λαογραφίας Δημήτριο Λουκάτο:

Παροιμία είναι ο μικρός έμμετρος ή πεζός λόγος, που διατυπώνει παραστατικά και συχνότατα αλληγορικά μια σοφή γνώμη, μια διαπίστωση, μια συμβουλή, και που επαναλαμβάνεται στον καθημερινό λόγο σαν επιχείρημα ή παράδειγμα.¹⁷

Οι παροιμίες διαστέλλονται από τις παροιμιώδεις εκφράσεις, αφού οι δεύτερες αυτές δεν έχουν αυτοτέλεια και δεν σχετίζονται με μύθους. Οι παροιμιώδεις εκφράσεις έχουν ειπωθεί από συγκεκριμένους ανθρώπους σε συγκεκριμένες στιγμές, χαρακτηρίζοντας μια κατάσταση, και από τότε επαναλήφθηκαν και σιγά - σιγά πέρασαν στο στόμα του λαού.

Σύμφωνα με τους σύγχρονους Έλληνες λαογράφους, οι παροιμίες προήλθαν:

- α) Από σύμπτυξη μύθων και απόσπαση μιας χαρακτηριστικής έκφρασης κάποιου μύθου (Όσα δεν φτάνει η αλεπού, τα λέει κρεμαστάρια, Αισώπειος μύθος),
- β) Από ιστορικά γεγονότα (Φοβούμαι τους Έλληνες, ακόμα και όταν προσφέρουν δώρα, Βιργίλιος, *Αινειάς*),
- γ) Από λόγια και αποφθέγματα ιστορικών προσώπων (Ες αύριον τα σπουδαία, Αρχίας, αρχηγός των Σπαρτιατών),
- δ) Από φράσεις της *Αγίας Γραφής* (Ει τις ου θέλει εργάζεσθαι μηδέ εσθιέτω (Απόστολος Παύλος, *Προς Θεσσαλονικείς*, Β', 3, 10).¹⁸

Άμεσα σχετιζόμενες με τις παροιμίες είναι οι γνώμες ή τα γνωμικά, που διαφέρουν από τις καθαυτό παροιμίες, μολονότι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις παροιμίες και στα γνωμικά δεν είναι ευδιάκριτη. Η γνήσια παροιμία έχει μεταφορική έννοια, αφού άλλα λέει και άλλα εννοεί. Πολλές συζητήσεις, και διαφωνίες, διατυπώθηκαν μεταξύ διαφόρων συγχρόνων παροιμιολόγων σχετικά με το θέμα αυτό, αλλά ο Αριστοτέλης είχε ήδη διευκρινίσει το σημείο, δηλώνοντας λακωνικά: Ένιαι των παροιμιών και γνώμαί εισίν (*Ρητορική*, 1395α).

Η χρήση των παροιμιών στη λογοτεχνία

Παροιμίες χρησιμοποίησαν σποραδικά στα έργα τους τόσο οι δύο μεγάλοι ποιητές της αρχαιότητας, ο Όμηρος και ο Ησίοδος (8ος αιώνας π. Χ.), όσο και οι κωμικοί ποιητές, ο Αριστοφάνης και ο Μένανδρος. Επίσης, οι

Πατέρες της Εκκλησίας και οι βυζαντινοί συγγραφείς χρησιμοποίησαν παροιμίες στα κείμενά τους. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως (398-404), ονομάζει τις παροιμίες, «λόγους σοφούς», προσθέτοντας ότι «ου δει των δημοδών παροιμιών καταφρονείν, αν έχωσί τι σοφόν».¹⁹

Η χρήση γνωμικών και παροιμιών στη λογοτεχνία είναι φιλολογικό θέμα που καθιερώθηκε από παλαιά. Έχουν πραγματοποιηθεί εντυπωσιακές και λεπτομερείς φιλολογικές έρευνες και από διαφόρους μελετητές, έχουν εκπονηθεί διατριβές για τη χρήση παροιμιών συγγραφείς με διεθνή φήμη, είναι ο Αριστοφάνης, ο Ευριπίδης, ο Δάντης, ο Τσόσερ, ο Θερβάντες, ο Σαίξπηρ, ο Ραμπλαιά και ο Γκαίτε.²⁰ Οι συγγραφείς αυτοί, ανάμεσα στα άλλα σχήματα λόγου, με τα οποία διακόσμησαν τα έργα τους, έχουν χρησιμοποιήσει γνωμικά και παροιμίες, ιδίως παροιμίες, παροιμιώδεις εκφράσεις ή παροιμιακές συγκρίσεις, είτε αυτούσιες είτε κάνοντας υπαινιγμούς σ' αυτές.

Στην **αγγλική λογοτεχνία** ο Τζέφρυ Τσόσερ (περ.1340-1400), που θεωρείται ο πατέρας της αγγλικής ποίησης, έχει χρησιμοποιήσει αρκετές παροιμίες στα μακρά ποιήματά του.²¹ Η χρήση των παροιμιών έφτασε στο αποκορύφωμά της ιδιαίτερα κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα. Οι Ελισαβετιανοί θεατρικοί συγγραφείς Τζον Λύλυ (περ.1554-1606)²² και Μπεν Τζόνσον (1572-1637)²³ έκαναν ευρεία χρήση παροιμιών στα έργα τους. Πάνω απ' όλους όμως, ο μεγάλος δραματουργός Ουίλλιαμ Σαίξπηρ (1564-1616)²⁴ διακόσμησε τα θεατρικά έργα του με πολλές παροιμίες. Για τίτλους σε δύο κωμωδίες του μάλιστα ο Σαίξπηρ χρησιμοποίησε παροιμίες: *Τέλος καλό, όλα καλά* και *Με το ίδιο μέτρο*. Επίσης, στις περίφημες τραγωδίες του *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* και *Άμλετ*, ιδίως στην 5η Σκηνή της Α΄ Πράξης του *Άμλετ*, ο Σαίξπηρ έκανε μεγάλη χρήση παροιμιών. Ο σύγχρονός του Μιχαήλ Ντρέιτον (1563-1631) έγραψε ένα σονέτο στο κείμενο του οποίου ενσωμάτωσε δέκα παροιμίες.²⁵ Στις αρχές του 19ου αιώνα, μετά την αναβίωση του ενδιαφέροντος του Ρομαντισμού για τις παροιμίες, δύο σπουδαίοι μυθιστοριογράφοι, ο σερ Ουόλτερ Σκοτ (1771-1832)²⁶ και ο Τσαρλς Ντίκενς (1812-70),²⁷ στα πολλά και δημοφιλή μυθιστορήματά τους ενσωμάτωσαν σημαντικό αριθμό παροιμιών. Παροιμίες μπορεί κανείς να βρει και στο βιβλίο του Λιούις Κάρολ, *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων* (1865). Ως αντανάκλαση στον λαϊκό πολιτισμό, η περισσότερο συστηματική μελέτη των παροιμιών κατά τον 20ο αιώνα ανανέωσε το ενδιαφέρον των μελετητών γι' αυτές. Ο Λόρενς Ντάρρελ στα *Πικρολέμονά* του χρησιμοποιεί τρεις ελληνοκυπριακές παροιμίες.²⁸

Στη γαλλική λογοτεχνία ο Φρανσουά Βιγιόν (1431-1463;) ανάμεσα στις έξοχες μπαλάντες του έγραψε και μία με τίτλο «Η μπαλάντα των παροιμιών», η οποία αποτελείται από 36 παροιμίες. Παρατίθεται το πρώτο οχτάστιχο (σε μετάφραση Σπύρου Σκιαδαρέση):

Όσο πάει στη βρύση, τόσο πιο νωρίς σπάει το λαγίνη·
 Τόσο η γίδα κακοπέφτει, όσο πιο βαθιά σκαλίζει.
 Όσο σίδερο πυρώσει, τόσο κόκκινο θα γίνει,
 Όσο πιο πολύ χτυπάς το, τόσο πιο πολύ λυγίζει.
 Όσο πιο μίζερος είσαι, τόσο ο κόσμος σε μανίζει.
 Όσο πιο πολύ αλαργεύεις, τόσο κι οι άλλοι σε ξεχνούνε.
 Όσο ένας εχτιμιέται, τόσο και μονάχα αξίζει·
 Όσο κράζεις τις γιορτάδες, τόσο πιο νωρίς θα ρθούνε.²⁹

Ο Φρανσουά Ραμπελαί (1494-1553), στο έργο του *Γαργαντούας και Πανταγκρουέλ* (1532) έγραψε ένα κεφάλαιο χρησιμοποιώντας παροιμίες. Ο Ζαν ντε Λαφονταίν έκανε επίσης χρήση παροιμιών στα έργα του.

Στη **γερμανική λογοτεχνία** συστηματική συλλογή παροιμιών έγινε από τον Έγκμπερτ φον Λύττιχ, γύρω στο έτος 1023, αλλά παροιμίες μπορούν να εντοπισθούν και στο ποίημα *Το τραγούδι του Χίλντεμπραντ*, που ανάγεται στο έτος 800. Ο μοναχός Νότκερ Λαμπέο, που έζησε τον 11ο αιώνα, χρησιμοποίησε ορισμένες ηθικοπλαστικές παροιμίες. Ο 15ος και ο 16ος αιώνας όμως μπορούν να θεωρηθούν η εποχή της ακμής των γερμανικών παροιμιών. Συγγραφείς και ρήτορες, όπως ο Σεμπάστιαν Μπραντ, ο Χανς Ζακς και ο Μάρτιν Λούθερ, έκαναν χρήση παροιμιών στα έργα τους. Κατά τον 17ο αιώνα δύο ονόματα εξέχουν: του Άγγελου Σιλέσιου και του Γιοχάννες Γκρίμμελσχάουζεν (1622-76), περίφημου μυθιστοριογράφου με θέματα από τη μεσαιωνική εποχή. Το 1529 τυπώθηκαν στο Χάγκεναου 300 παροιμίες που είχαν συλλεγεί από τον Γιοχάννες Αγκρίκολα. Αν και οι παροιμίες έχασαν μεγάλο μέρος από την εκτίμησή τους κατά την εποχή του Διαφωτισμού, ως αποτέλεσμα της κατά πολύ μεσαιωνικής προέλευσής τους, δεν παραμελήθηκαν καθόλου από τους συγγραφείς της κλασικής εποχής, όπως είναι ο Λέσσιγκ, ο Σίλλερ και ο Γκαίτε.³⁰ Κατά τους νεότερους χρόνους ο πιο σημαντικός λογοτέχνης που έκανε χρήση παροιμιών στα έργα του είναι ο Μπέρτολντ Μπρεχτ.

Στην **ιταλική λογοτεχνία** παροιμίες υπάρχουν τόσο στη *Θεία Κωμωδία* του Δάντη, που ολοκληρώθηκε λίγο πριν από τον θάνατό του το 1321, όσο και στο ποίημα *Il Morgante* (1484) του Λουίτζι Πούλτσι. Ο ποιητής Τζιουζέππε Τζιούστι (1809-50) συνέλεξε 3.000 παροιμίες στη *Συλλογή*

παροιμιών της *Τοσκάνης* (Φλωρεντία, 1853). Ακολούθησε η συλλογή *Ιταλικές παροιμίες* (Μιλάνο, 1858) του Νικολό Τομμαζέο, ο οποίος, τονίζοντας τη σπουδαιότητα των παροιμιών τις κατέταξε μετά τη *Βίβλο* και έγραψε:

Αν όλοι μπορούσαν να συγκεντρώσουν και να ταξινομήσουν τις παροιμίες κάθε λαού και κάθε εποχής, με τις ποικιλίες της έκφρασης, της φαντασίας και της σύλληψης, αυτό, μετά την Αγία Γραφή, θα ήταν το σημαντικότερο βιβλίο σκέψεων.³¹

Πολλές παροιμίες υπάρχουν στα μυθιστορήματα του Τζιοβάννι Βέργκα, που αναφέρονται στη Σικελία.

Οι παροιμίες και τα ρητά αυτού του είδους κατέχουν σπουδαία θέση στην **ισπανική λογοτεχνία**. Οι παροιμίες γενικά, που στα ισπανικά λέγονται ρεφράνες, αδάχιος ή προβέρμπιος, είναι πολύ δημοφιλείς στο αριστούργημα του Θερβάντες *Δον Κιχώτης* (1605). Όταν ο Σάντσο Πάντσα αρχίζει μια εξιστόρηση και ο Δον Κιχώτης του λέει «Άφησε τις παροιμίες σου. Προχώρησε στην ιστορία σου», ο Σάντσο απαντάει: «Όλες οι εξιστορήσεις πρέπει να αρχίζουν έτσι». Πολυάριθμες είναι οι παροιμίες ιδιαίτερα στο έργο *Η Δωροθέα* (1634) του Λόπε ντε Βέγκα (1562-1635). Άλλοι σπουδαίοι Ισπανοί συγγραφείς που χρησιμοποίησαν παροιμίες στα έργα τους είναι η Φερνάν Καμπαλλέρο (1796-1877), ο Μπενίτο Πέρεζ Γκαλντόζ (1843-1920), που θεωρείται ο καλύτερος μυθιστοριογράφος μετά τον Θερβάντες, ο Μιγκέλ Ντελίμπες (γεν. 1920) και ο Καμίλο Χοσέ Τσέλα (γεν. 1916), τιμημένος με το βραβείο Νομπέλ (1989). Οι Ισπανοί είναι πολύ υπερήφανοι για τις πολυάριθμες γνωστικές αυτές ρήσεις που βρίσκονται εν αφθονία στη γλώσσα τους.³²

Στη **νεοελληνική λογοτεχνία** η παρουσία παροιμιών στα έργα ορισμένων κορυφαίων ποιητών και πεζογράφων είναι αξιοσημείωτη. Ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943), λόγου χάρη, με την ευκαιρία της μεγάλης έκδοσης των *Παροιμιών* του Γ. Ν. Πολίτη, συνιστά τη μελέτη των παροιμιών, που τις θεωρούσε ένα μικρό είδος ποίησης. «Αξίζει να αναλυθούν οι παροιμίες, ως μνημεία γλωσσικά, που μια μέρα θα ευεργετήσουν το φιλόσοφο, θα ευεργετήσουν τον ποιητή», έγραψε.³³ Ο Παλαμάς, επίσης, σ' ένα σονέτο του με τίτλο «Οι Πατέρες», εξαιρώντας τη συμβολή του Πολίτη στη μελέτη των παροιμιών, γράφει:

Και ξεσκεπάζεις της κρυφής, λιγόλογης παροιμίας
τ' αλαματένιο πρόσωπο, νόημα, φωνή της δίνεις.³⁴

Στα ποιήματα του Κ. Π. Καβάφη (1863-1933), αν και δεν βρίσκονται αυτούσιες παροιμίες, υπάρχουν όμως πολλοί απόηχοι παροιμιών.³⁵ Ο Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957) έχει χρησιμοποιήσει πολλές παροιμίες στα μυθιστορημάτα του *Αλέξης Ζορμπάς* και *Καπετάν Μιχάλης*. Στο δεύτερο και μόνο έχουν εντοπισθεί και καταμετρηθεί πάνω από 50 παροιμίες.³⁶ Τέλος, ο Γιάννης Ρίτσος (1909-90) σε ποίημά του που βασίζεται στην παροιμία «Αν πιάσει φωτιά στη γειτονιά σου, περίμενε και στο σπίτι σου», καταλήγει: «Κανέννας σήμερα δεν είναι μακριά απ' την πυρκαγιά».³⁷

Η συλλογή αυτή περιέχει τόσο γνωμικά και παροιμίες αρχαιοελληνικές όσο και νεοελληνικές, για να καταδειχθεί η αδιάκοπη συνέχιση της ελληνικής παράδοσης. Για ορισμένες παροιμίες οι τοπικές παραλλαγές ποικίλουν, εδώ όμως προτιμήθηκε η πιο συνηθισμένη μορφή τους. Η διάταξη της ύλης έχει γίνει με αλφαβητική σειρά. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει ευρετήριο με τις λέξεις κλειδιά για κάθε γλώσσα.

Ελπίζεται ότι η δίγλωσση αυτή επιλογή ελληνικών γνωμικών και παροιμιών θα αποβεί χρήσιμη τόσο στους ενδιαφερόμενους αναγνώστες, όσο και, ειδικότερα, στους σπουδαστές της αγγλικής γλώσσας και τους μεταφραστές.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους μου, τον κ. Ντόναλντ Μάρτιν, καθηγητή του Κολλεγίου Ρόκφορντ στο Ιλλινόι, και τον κ. Τζων Φορτ, πρώην Πρόξενο της Βρετανίας στην Κέρκυρα, για τις χρήσιμες υποδείξεις τους κατά την προετοιμασία του βιβλίου αυτού.

Σημειώσεις

1. *Αποσπ.* 13 (πρβλ., *Μεταφυσ.*, λ 8).
2. *Ρητορική*, 1413a, 17-20, Loeb Classical Library, London, 1926.
3. Έκδοση E. Leutsch - F. G. Schneidewin, 2 τόμοι, Gotingae, 1839-51, ανατύπωση Olms, Hildesheim, 1965.
4. *Die Sprichörtersammlung des Maximus Planudes*, Leipzig, 1886.
5. G. T. Shepherd, in *Sphere Hist. of Lit., The Mid. Ages*, ed. W. F. Bolton, London, 1986, 101-2.
6. E. Kurtz, 'Zu Michael Apostolios', *Neue Jahrbücher für Philol. und Paedag.* 1 (1891), 6-8.
7. E. L. von Leutsch, *De Violarii ab Arsenio compositi codice archetypo*, I-IV, Göttingen, 1856-62.
8. *Adagiorum D. Erasmi Roterdami epitome*. Apud Seb. Gryphium, Lugdoni, 1550.
9. A. Arthaber, *Dizionario comparato di proverbi*, Milano, 1995, σ. x.
10. J. Simpson, *The Concise Oxford Dict. of Proverbs*, 2nd edition, 1992, 286-88.
11. Γ. Σαββαντίδης, «Οι παροιμίες του Παρθενίου Κατζιούλη», *Δωδώνη*, 1 (1972) 147.
12. *Παροιμίες*, τόμ. Α - Δ, Αθήναι, 1899-1902.
13. W. Mieder, *English Proverbs*, Ph. Reclam jun., Stuttgart, 1988, 7.
14. Δ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, 1978, 123.
15. Τ. Νατσούλης, *Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις*, Αθήνα [1992], 16.
16. A. Taylor, *The Funk & Wagnalls Dict. of Folklore*, ed. M. Leach & J. Fried, N. York, 1950, 902.
17. Δ. Λουκάτος, *όπ. παρ.*, 122.
18. Στ. Π. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, 1923, 299-341, Γ. Α. Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήναι, 1967, 93-96, Δ. Σ. Λουκάτος, *όπ. παρ.*, 22-29.
19. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Α, II, 43.
20. W. Mieder & G. B. Bryan, *Proverbs in World Literature: A Bibliography*, New York, 1996. Βλ., επίσης: W. Mieder, *Proverbs in Literature: An International Bibliography*, New York, 1978.
21. W. Haeckel, *Das Sprichwort bei Chaucer*, Erlangen, 1890.
22. W. Frieser, *Das Sprichwort in den dramatischen Werken John Lylys*, Diss., Leipzig, 1920.
23. K. Pfeffer, *Das Elisabethanische Sprichwort in seiner Verwendung bei Ben Jonson*, Giessen, 1933.
24. C. G. Smith, *Shakespeare's Proverb Lore*, Harvard University Press, 1963, 1968.
25. 'To Proverbe', *Poems of Michael Drayton*, Ed. J. Buxton, London, 1953, 16.
26. J. Raben, *Proverbs in the Waverly Novels of Sir Walter Scott*, Diss., Indiana University, 1954.
27. G. B. Bryan - W. Mieder, *The Proverbial Charles Dickens*. New York, 1997.
28. *Bitter Lemons* by Lawrence Durrell. With a new introduction by Ian MacNiven, New York, 1998, 209.